

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ ПРОТОІЄРЕЯ ВІТАЛІЯ КЛОСА
«СВІТОЧІ БЛАГОЧЕСТЯ КИЄВО-МИХАЙЛІВСЬКОГО
ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТІРЯ»**

**REVIEW
ON THE MONOGRAPH OF ARCHPRIEST VITALY KLOS
“THE ENLIGHTENERS OF HOLINESS OF ST.MICHAEL’S
GOLDEN-DOMED MONASTERY IN KYIV”**

Представлена монографія є значним внеском у дослідження історії Православної Церкви в Україні та у вивчення історії нашої держави й світового значення Православної Церкви в цілому. У цій роботі переконливо доводяться факти самостійності й унікальності розвитку православ'я на українських землях, його традицій, тим самим підтверджується необхідність і законність автокефалії Православної Церкви України.

Уже у Вступі до монографії відзначена особлива актуальність дослідження в контексті історії українського народу і необхідність філософської інтерпретації ролі чернецтва: «Сьогодні ми потребуємо ясного й чіткого осмислення того великого надбання, яке принесло православне чернецтво в історію, науку, культуру й соціальне життя. Історія Михайлівського монастиря віддзеркалює історію українського народу та Української Церкви».

Структура монографії не викликає жодних заперечень, оскільки в основу покладено принцип історизму та логічного розкриття подій і фактів минулого. Автор послідовно, ретельно й аргументовано вводить читачів у світ цієї найдорогоціннішої пам'ятки народу, історії, культури, Церкви.

Вагомість теми та величезний часовий проміжок досліджуваного матеріалу, кропітка робота з працями вітчизняних і закор-

* Доктор філологічних наук, професор, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

** Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Institute of Journalism of Taras Shevchenko Kyiv National University.

донних науковців, літературними та історичними джерелами, критичне осмислення архівних документів дозволяє говорити про глибоку й серйозну підготовку цієї монографії до публікації. Варто акцентувати увагу на тому, що прот. В. Клос звертається до архівних матеріалів, сумлінно їх класифікує і дає власні інтерпретації – доречні та науково доцільні – багатьом фактам історії Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Автор цієї монографії ставить перед собою завдання «виявити та усунути розбіжності в хронологічному переліку наявних списків настоятелів Золотоверхого монастиря (до другої половини XIX ст.); уточнити й доповнити список настоятелів до 2021 р. включно». Здавалось би, навіщо така скрупульозність і заглиблення в деталі, які можуть бути цікавими лише для вузького фахівця? Але коли читаєш монографію, то розумієш, що це необхідно для розуміння духовного й інтелектуального потенціалу українського народу, осмислення ролі чернецтва і всієї Церкви у розвитку української релігії, культури, науки тощо.

На нашу думку, в рецензії потрібно назвати імена тих, хто вартий не лише уваги науковців і духовенства, але й усіх українців, що мешкають в нашій державі та інших країнах. Це «святитель Іов Борецький (1618–1631), митрополит Ісаєя Копинський (1631–1632), ігумен Феодосій Софонович (1655–1677), митрополит Варлаам Ясинський (1677–1685), єпископ Захарія Корнилович (1697–1701), ігумен Іоаникій Сенютович (1713–1715), митрополит Тимофій Щербацький (1739–1740), єпископ Феофан Шиянов (1799–1807), єпископ Іриней Фальковський (1807–1811, 1813–823 – із титулом ад'ютора), святитель Інокентій Борисов (1836–1841), єпископ Аполінарій Вигилянський (1845–1858), єпископ Антоній Амфітеатров (1858–1859), єпископ Порфирій Успенський (1865–1878), єпископ Іоан Жданов (1878–1883), єпископ Ієроним Екземплярський (1885–1890) та ін.».

Усі згадані особистості гідні окремого дослідження й публікації їхніх біографій. Утім, книжку «Ієронім» про життя, діяльність та добродійність єпископа Ієроніма Екземплярського написав його син, філософ і публіцист Василь Екземплярський, який віддано працював на ниві освіти й культурного розвитку українського народу. На нашу думку, варто було б відзначити, цю ґрунтовну та цікаву працю, яка може бути наріжним каменем для подальших досліджень життя й творчості настоятелів українських монастирів і видатних діячів чернецтва.

Автор справедливо наголошує на освітній, культурно-просвітницькій і благодійній діяльності духовенства, його безпе-

речному авторитету серед мешканців тогочасних українських земель і всіх православних країн. Цій проблем присвячений розділ «Освітня та благодійницька діяльність настоятелів Золотоверхої обителі (XIX – початку XX ст.)». Заснування шкільних класів, семінарій і духовних академій, бібліотек і школи для музикантів та співаків тощо – ось внесок духовенства у розвиток освіти й культури українського народу. Прот. Віталій Клос докладно описує цю титанічну роботу насельників Михайлівського монастиря.

Вражає ґрунтовність і різноаспектність розділу «Джерела та історіографія». Цей розділ гідний окремої публікації, тому що в ньому, наскільки нам відомо, зібрана найповніша бібліографія джерел, які можуть слугувати основою для вивчення не лише історії Михайлівського монастиря, а й православ'я та життя чернецтва на українських землях.

Особливо цікавим і вмотивованим є факт звернення прот. В.Клоса до цитування багатьох газет і журналів минулих часів. За традицією, яку вважаємо хибною, фахові історики не хочуть вивчати засоби масової інформації, ігнорують статті й повідомлення, опубліковані в періодиці, і тим самим, на нашу думку, значно збіднюють джерельну базу дослідження, а це призводить до викривлення реальної картини, яку вони намагаються змалювати. Преса – дзеркало історії, і ті факти й деталі, які можуть здаватись дрібними пересічному читачеві, фаховий історик може інтерпретувати як значущі для відновлення реальної картини минулих часів.

Автор рецензованої монографії відійшов від принципів, які не маємо підстав уважати науковими, і ввів у роботу публікації з періодичних видань «Труды Киевской Духовной академии», «Киевские Епархиальные ведомости», «Киевская Старина та ін. Таким чином, книжка стала більш ґрунтовною, цікавою, а висновки з усієї роботи – аргументованими й вагомими.

Одним із завдань, яке ґрунтовно розв'язане в монографії, є, за формулюванням В. Клоса, «розкрити сутність заходів російської імператриці Катерини II (1786 р.), з якими пов'язана зміна статусу Михайлівської святині та скорочення кількості її насельників». Автор докладно та аргументовано пише про сутність братовбивчих реформ російського царату і дій, спрямованих на нищення унікальної української церковної культури.

По суті, продовженням цієї політики можна вважати і знищення духовенства та руйнування Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря за часів радянської влади. Прот. Ві-

талій Клос ставить перед собою завдання «подати відомості щодо розграбування, закриття та руйнування монастиря та монастирського правління в часи безбожницького режиму ХХ століття».

Для рецензента одним із найцікавіших в цій роботі є період після 1917 р., який знаменувався не лише трагічною долею монастиря, а й силою духу й відданістю культурі та Церкві багатьох науковців, представників духовенства, віруючих, громадян. Атеїстичний комуністичний режим боровся не лише з віруючими людьми, але й з церковними спорудами. Його жертвами стали тисячі храмів по всій Україні і, головне, духовна та архітектурна перлина Києва і всього православного світу – Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир.

Прот. Віталій Клос слушно відзначає роль людини, яка виступала проти варварської політики СРСР: «Також варто окремо відзначити видатного діяча української культури і науки, мистецтвознавця, археолога і художника початку ХХ ст. М. Макаренка. Будучи сучасником подій руйнування Золотоверхої обителі, він неодноразово виступав із гнівними протестами на адресу різних установ. Незважаючи на постійні погрози від влади та попереднє ув'язнення, він єдиний не поставив підпису під актом про зруйнування Свято-Михайлівського собору, хоча й входив до наукової комісії з цього питання. Безстрашного вченого, доробок якого нараховує понад 100 оригінальних статей та монографій, розстріляли 4 січня 1938 р. у м. Томську. Зараз при вході в Свято-Михайлівську Золотоверху обитель економічними воротами можна побачити на монастирській огорожі зліва погруддя цьому вченому-мученику».

Сподіваюсь, що М. Макаренко був не єдиним захисником Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Імена тих, хто протестував проти знищення святині, ще треба знаходити і писати про їхні героїчні вчинки. Не виключаю, що в тогочасних газетах про це писалось, можливо, є такі відомості і в архівах.

Без зайвого пафосу і сентиментів прот. В. Клос описує варварський злочин, здійснений радянським урядом проти українського народу, культури, Церкви, всього людства. На основі документів і фактів, оприлюднених у ті часи й сьогодні, автор викриває безглуздість і злочинність акту руйнування Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Відновлення цієї святині, здійснене українцями на чолі з представниками Церкви, стало символом єднання духовенства й народу, символом невмирущості правди та релігії.

Ще один аспект, який необхідно акцентувати в рецензії. Прот. Віталій Клос відзначив: «Наші напрацювання можуть бути використані при підготовці книг і брошур для паломників і туристів».

Релігійний туризм – одна з найпривабливіших галузей культури й економіки. І рецензована монографія, у якій повно, багатогранно й цікаво викладена складна й трагічна історія Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, може бути підґрунтям для текстів екскурсій, фотоальбомів, книжок, документальних фільмів, культурно-просвітницьких проєктів тощо. Тобто суто наукова робота може мати суто практичне застосування. Саме тому цю книжку треба пропагувати серед науковців, екскурсиводів, студентів духовних семінарій і академій, усіх тих, хто цікавиться історією Києва та цілої України.

Особливістю цієї монографії також вважаємо виразну авторську концептуалізацію матеріалу, вдале застосування сучасних методологій та положень системно-синергетичного підходу й ретельного аналізу діяльності Православної Церкви України на прикладі Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря впродовж багатьох століть.

Ця книжка вийшла у світ у 2021 році, за кілька місяців до повномасштабної військової агресії РФ проти України. Думаю, що якби робота була написана пізніше, то її автор знайшов би більш жорсткі формулювання низки злочинів, які Російська імперія та її нащадки – СРСР і РФ – чинили проти українського народу. Утім, послідовна, докладна й деталізована розповідь про нищення Церкви та храмів в Україні в минулому вже є вагомим звинувачувальним документом, який мусять узяти до уваги ті, хто буде судити політику цієї держави та її керівників.

Монографія є науковою працею за формою, стилем, ґрунтовністю опрацювання джерел, доказовістю та аргументованістю висновків тощо. Утім, вона буде корисною й цікавою для всіх тих, хто вивчає та досліджує історію України, Церкви, освітню й культурно-просвітницьку діяльність українського духовенства.

Уважаю, що монографія прот. Віталія Клоса «Світочі благочестя Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря» є вагомим внеском у розвиток української культури, історії і світового Православ'я.